

GIMNÁZIUMOK REKRUTÁCIÓJA

Andor Mihály

MTA Szociológiai Kutatóintézete

1990 óta nagyméretű differenciálódás ment végbe a gimnáziumi oktatásban. 1989-ben még a gimnazisták 97 százaléka egységesen négyosztályos állami gimnáziumba járt. 2002-ben már a tanulók 16 százaléka egyházi, 3 százaléka alapítványi vagy magániskolában tanult, és csak 81% az állami gimnázium örökébe lépő önkormányzati gimnáziumokban. És persze ma már nem csak négyosztályos gimnáziumok vannak; a tanulók 15 százaléka hatosztályosba, 8 százaléka nyolcosztályosba jár. Azonban nem csak a középfokú iskolák differenciálódtak, hanem tanulóik is. Az alábbiakban megkísérlem leírni, hogy milyen dimenziók mentén történik ez a differenciálódás.

A szülők iskolai végzettsége

Korábbi vizsgálatokból tudjuk, hogy minél magasabb a szülők iskolai végzettsége, annál nagyobb arányban járnak gyerekeik gimnáziumba. Az 1. táblázat brutális következetességgel mutatja meg, hogy milyen könnyörtelenül érvényesül a szelekció. A társadalomkutatásban ritkán lehet egy jelenséget ennyire tisztán ábrázoló adatot találni.

1. táblázat. A tanulók megoszlása a különböző középfokú iskolák között az apa legmagasabb iskolai végzettsége szerint (%)¹

<i>Hová jár a gyerek jelenleg?</i>	<i>Apa iskolai végzettsége</i>				
	<i>8 Ált. vagy kevesebb N=425</i>	<i>Szaktmunkás végz. N=1949</i>	<i>Érettségi N=1071</i>	<i>Főiskola N=389</i>	<i>Egyetem N=441</i>
Gimnázium	10	20	39	64	82
Szakközépiskola	38	44	46	27	15
Szaktmunkásképző	45	34	14	8	3
Szakiskola	7	2	1	1	–
Összesen	100	100	100	100	100

Forrás: Andor Mihály és Liskó Ilona 1998-ban végzett kutatásának adatbázisa

¹ A tanulmány összes táblázata statisztikailag szignifikáns különbségeket mutat, ahol nem, ezt külön jelzem.

De a különböző családokból jövő gyerekek nem csak a középfokú iskolák között oszlanak meg egyenlőtlenül, hanem a különböző szerkezetű gimnáziumok között is (Andor és Liskó, 2000). Sőt, ez a logika akkor is könyörtelenül érvényesül, ha beljebb hatolunk, és csak a valamilyen szempontból (szerkezet és fenntartó) újszerű gimnáziumokat hasonlítjuk össze egymással; sőt akkor is, ha négyosztályos és hat- vagy nyolcosztályos képzést egyaránt folytató gimnáziumokon belül nézzük a tanulók megoszlását (2. táblázat).

2. táblázat. A tanulók megoszlása a különböző típusú gimnáziumok között az apa legmagasabb iskolai végzettsége szerint (%).

Most milyen típusú gimnáziumi képzésben vesz részt?	Édes/nevelőapa legmagasabb iskolai végzettsége					Átlag N=2520
	Legf. 8 Ált. N=49	Szakmunkásképző N=479	Érettségi N=951	Főiskola N=444	Egyetem N=597	
4 osztályosban	59	62	61	56	41	55
6 osztályosban	31	27	27	31	40	31
8 osztályosban	10	11	13	14	18	14
Összesen	100	100	100	100	100	100
Vegyes rendszerű gimnázium melyik részlegébe jár?	N=39	N=410	N=797	N=380	N=501	N=2127
4 osztályosba	64	64	61	56	43	57
6/8 osztályosba	36	36	39	44	57	43
Összesen	100	100	100	100	100	100

A minta egészét tekintve egyedül az egyetemet végzett apák gyermekei járnak az átlagnál kevesebben négyosztályos, és az átlagnál többen hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumba; a főiskolai végzettségű apák gyermekei már csak az átlagnak megfelelő arányban járnak ide is, oda is. Az érettségizett és ennél alacsonyabb iskolai végzettségű apák gyermekei a négyosztályos változatban felül, a szerkezetváltóban alulreprezentáltak. A tendencia még egyazon iskolán belül is érvényesül, ha vegyesen vannak benne négyéves és szerkezetváltó gimnáziumi osztályok, de itt már nem csak az egyetemet végzett, hanem az összes diplomás apa gyermeke felülreprezentált a szerkezetváltó osztályokban.²

Némileg felerősödik ez a tendencia, ha mindkét szülő iskolai végzettségét nézzük, de az alapvonások változatlanok. Ha mindkét szülő magas iskolai végzettségű, akkor 1–2 százalékkal tovább erősödik gyermekeik túlreprezentáltsága a szerkezetváltó gimnáziumban, ha pedig mindkét szülő alacsony iskolai végzettségű, akkor további 4–5 százalékkal erősödik a négyosztályos gimnáziumban való túlreprezentáltságuk.

Erre a jelenségre magyarázatot lehet találni, indokot annál kevésbé. Amikor az összes középiskolát nézve azt látjuk, hogy minél alacsonyabb a szülők iskolai végzettsége, an-

² Miután a megoszlásokat az anya iskolai végzettségére is megvizsgáltam, és a megoszlások nem különböznek egymástól, az egyszerűség kedvéért csak az apa iskolai végzettségi mutatóját használok, mert így az adatok összehasonlíthatók régebbi vizsgálatok eredményeivel.

nál nagyobb arányban járnak gyermekeik valamilyen szakmát adó középfokú iskolába, akkor ez a családok mentalitásában és iskoláztatási stratégiájában fellelhető különbség lecsapódása, amiben sokféle megfontolás játszik szerepet: egy bizonyos szinten (középszinten) túl nem tekintik a tudást olyan értéknek, amelyért érdemes lenne többet áldozni; nem bíznak abban, hogy a gyereknek sikerül továbbtanulni, ezért a szemükben „semmire se jó” gimnáziumi végzettség helyett szeretnék valamilyen szakmát is adni a gyerek kezébe; esetleg nem bírják anyagilag a gyerek taníttatását, ezért szeretnék, ha minél előbb kereső lenne. Ám ha már egyszer elszánták magukat arra, hogy gimnáziumi tanulmányokat finanszírozzanak, akkor semmi nem indokolja, hogy gyermekeik a négyosztályos gimnáziumokban túlreprezentáltak, a szerkezetváltókban pedig alul. Hiszen akkor feltehetően értéknek tekintik a tudást, bíznak a továbbtanulásban, és vállalják is a hosszabb idejű taníttatást. Az indokolatlan jelenséget a társadalmi szelekció magyarázza.

Azt hihetnénk, hogy a gimnáziumok fenntartói szerint (kivéve az alapítványi iskolákat) ilyen különbségek már nincsenek, hiszen mind az önkormányzati, mind az egyházi gimnáziumok között megtalálható mindenféle szerkezetű. Az alapítványi gimnáziumok azért jelentenek kivételt, mert többségük – alapítványi hozzájárulásnak álcázva vagy nyíltan – tandíjat szed, tehát a bejutás az átlagnál magasabb jövedelemszintet feltételez. Hipotézisünk azonban nem igazolódik, mert a gimnáziumok fenntartói szerint a 3. táblázatban látható kép bontakozik ki. Az egyetemet végzett apák 75 százaléka valamilyen újfajta gimnáziumba íratta gyermekét: vagy egyháziba, vagy alapítványiba, vagy az önkormányzati hat- vagy nyolcosztályosába. Ezen belül az utóbbi választás dominál. Ahogy aztán csökken az apák iskolai végzettsége, úgy növekszik a vegyes jellegű gimnáziumok négyosztályos részébe íratott gyerekek aránya, és csökken ugyanennek a gimnáziumnak a szerkezetváltó részébe, illetőleg az alapítványi iskolákba íratottak aránya. Ez még magyarázható azzal, hogy a magasabb iskolai végzettségű szülőknek jobb az érdekérvényesítő képességük, és ha egy iskolán belül van régi négyosztályos és új hat/nyolcosztályos változat, nyilván az utóbbit választják. De hogy az egyházi gimnáziumok miért vonzzák jobban az alacsonyabb iskolázottságú családok gyermekeit, erre az eddigiek alapján még nem tudunk magyarázatot adni. Később még visszatérünk rá.

3. táblázat. A tanulók megoszlása a különböző fenntartójú gimnáziumok között az apa legmagasabb iskolai végzettsége szerint (%).

Milyen gimnáziumba jár?	Édes/nevelőapa legmagasabb iskolai végzettsége					Átlag N=2520
	Legf. 8 Ált. N=49	Szakmunkásképző N=479	Érettségi N=951	Főiskola N=444	Egyetem N=597	
Önkormányzati 4 osztályos részébe	40	41	39	36	25	35
Önkormányzati 6/8 osztályos részébe	30	29	30	35	43	34
Egyháziba	28	25	24	21	20	23
Alapítványiba	2	5	7	8	12	8
Összesen	100	100	100	100	100	100

Ha mindkét szülő iskolai végzettségét nézzük (4. táblázat), a különbség hasonló mintázatot mutat, de a megoszlás még szabályosabb. Az önkormányzati gimnáziumok négyosztályos részlegébe illetőleg az egyházi gimnáziumokba járó gyerekek aránya a szülők iskolai végzettségének növekedésével párhuzamosan egyenletesen csökken; az önkormányzati gimnáziumok hat vagy nyolcosztályos részébe, illetőleg az alapítványi gimnáziumokéba járóknál pedig növekszik. (Ha mindkét szülő egyetemet végzett, akkor az önkormányzati gimnáziumok négyosztályos részébe 22 százalékkal jóval az átlag alatt járnak a gyerekek, alapítványi gimnáziumba pedig 14 százalékkal jóval az átlag fölött. Ha pedig ez még a nagyszülőkre is igaz, akkor csak 18% jár a négyosztályosba, és 17% alapítványiba.)

4. táblázat. A tanulók megoszlása a különböző fenntartójú és típusú gimnáziumok között a két szülő legmagasabb iskolai végzettsége szerint (%).

Milyen gimnáziumba jár?	A két szülő legmagasabb iskolai végzettsége				Átlag	Ha mindkét szülő egyetemet végzett (ha a nagyszülő is)
	Legfeljebb az egyik érettségizett	Mindkettő érettségizett	Legalább az egyik főiskola	Legalább az egyik egyetem		
Önkormányzati 4 osztályos részébe	40	38	35	24	33	22 (18)
Önkormányzati 6/8 osztályos részébe	31	33	37	47	38	46 (48)
Egyházi	24	22	21	18	21	18 (17)
Alapítványiba	5	7	7	11	8	14 (17)
Összesen	100	100	100	100	100	100 (100)

A szülők foglalkozása

Ami a szülők munkaerőpiaci helyzetét illeti, mind az apák, mind az anyák 81–82 százaléka aktív kereső, és ebben a tekintetben nincs szignifikáns különbség a különböző gimnáziumba járók szülei között.³ Abban sincs különbség, hogy voltak-e munkanélküliek. Átlagosan az anyák 4 százaléka, az apák 2 százaléka volt munkanélküli a vizsgálat időpontjában, az apák 25 százaléka, az anyák 23 százaléka már megismerte ezt a helyzetet valamikor, de a vizsgálat időpontjában volt munkája, és az apák 71 százaléka, az anyák 72 százaléka még soha nem volt munkanélküli.

³ Azt azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy ez a foglalkoztatottsági ráta magasan az országos átlag fölött van (különösen a nők esetében, akiknél az országos átlag 49 százalék), tehát ebből is látszik, hogy gimnáziumba – akármilyenbe – már eleve egy privilegizált réteg gyerekei járnak. Ezt a megállapítást csak erősíti, hogy még a falun lakó nőknek is 80 százaléka aktív.

Ha azonban csak a 81 százaléknyi aktív keresőt nézzük, akkor már szignifikáns eltéréseket találunk. Az 5. táblázat utolsó oszlopából kiderül, hogy az önkormányzati gimnáziumok hat- vagy nyolcosztályos részlegébe és az alapítványi gimnáziumokba járók között találni a legtöbb olyat, akinek apja vezető vagy értelmiségi (38% és 35%), illetőleg a legkevesebb olyat, akinek apja „nem fizikai alkalmazott” vagy szakmunkás. Vállalkozó az alapítványi gimnáziumba járók apja között van a legtöbb (45%), ezt követik az önkormányzati négyosztályos részlegébe járók (36%), ők azonban a hat/nyolcosztályosba járókéhoz képest inkább a magánszféra kis- vagy egyszemélyes, és kevésbé a nagy- vagy közepes vállalkozásaiban dolgoznak. Az egyházi gimnáziumokba járók apáit pedig az jellemzi, hogy kevés köztük a vezető/értelmiségi és a vállalkozó, viszont legtöbb a szakmunkás.

Az 5. táblázatból kitűnik, hogy a foglalkozási és munkahelyi megoszlás két jellegzetesen eltérő típusát az egyházi és az alapítványi gimnáziumba járók apái adják. Az egyházi járóknál – a szakmunkások kivételével – minden foglalkozási kategóriában az állami vagy költségvetési munkahely dominál, ha pedig az apa vállalkozó (ami itt fordul elő a legkisebb arányban), akkor ez az esetek közel kétharmadában egyszemélyes vagy kisvállalkozás. Ezzel szemben az alapítványi gimnáziumba járók apjánál minden foglalkozási kategóriában a magánszféra nagy- vagy közepes vállalatai dominálnak, és maguk a vállalkozók kétharmada is ilyet vezet. Az önkormányzati gimnázium két típusába járók között ebből a szempontból nincs szignifikáns különbség, de a foglalkozási és munkahelyi megoszlás inkább az alapítványiba járókéhoz hasonlít, mint az egyházihoz: csak a vezetők és értelmiségiek többsége dolgozik állami vagy költségvetési munkahelyen, a többi foglalkozási kategóriánál a magánszféra dominál, és a vállalkozókon belül a nagy- vagy közepes vállalkozás. (Ha a különbség nem is szignifikáns, a négyosztályos részlegébe járók mintázata inkább az egyházihoz áll közelebb, a hat/nyolcosztályosoké az alapítványihoz.)

A lakóhely

A gimnáziumok általában is egyenlőtlenül oszlanak el az országban, hiszen Budapesten, Békés, Győr-Moson-Sopron, Jász-Nagykun-Szolnok és Tolna megyében a lakosság-számhoz viszonyítva több van, míg egyes megyékben (Borsod-Abaúj-Zemplén, Pest, Zala) sokkal kevesebb. Még inkább igaz az egyenlőtlen eloszlás, ha típusok szerint is differenciálunk. Míg az 1999/2000-es országos adatbázis szerint a gimnáziumoknak átlagosan 15 százaléka volt egyházi, addig például Győr-Moson-Sopron megyében 38, Bács-Kiskunban 33 és Pest megyében 23 százaléka, Jász-Kiskun-Szolnokban megyében pedig csak 4, Fejérben 5, Komárom-Esztergom megyében 6 százaléka. Még egyenlőtlenebb az alapítványi iskolák eloszlása: országos átlagban 7 százalék, Budapesten 16 százalék, és kilenc megyében egyáltalán nincs. Hasonlóképpen egyenlőtlen a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok eloszlása. Ha tehát egy szülő vagy egy gyerek ragaszkodik egy bizonyos típusú gimnáziumhoz, akkor nem biztos, hogy lakóhelyén vagy annak közelében megtalálja azt. Ezért aztán nem meglepő, amit a 6. táblázatban láthatunk, hogy tudniillik a kü-

lönböző típusú gimnáziumok nem azonos arányban toborozzák tanulóikat lakóhely szerint. A legkisebb annak a valószínűsége, hogy az egyházi gimnáziumhoz ragaszkodók találjanak ilyet a lakóhelyükön. Nem véletlen, hogy az ide járóknak csak 45 százalékuk lakik helyben, és 27 százalékuk (az átlag háromszorosa) távolabb. (Az alapítványi gimnáziumok azért nem mutatnak ilyen képet – bár eloszlásukból fakadóan mutathatnának –, mert önkormányzatok érvényesül: ha nincs helyben, nem is akarnak olyan sokan alapítványiba menni.)

5. táblázat. Az aktív apa foglalkozása és munkahelye a gimnázium típusa szerint (%)

Milyen gimnáziumba jár a gyerek?	Apa foglalkozása	Apa munkahelye					Összesen	Átlag
		Állami/költségvetési szerv	Magán-szféra (nagy, közepes)	Szövetkezet	Önálló	Egyéb		
Önkormányzati 4 osztályos részébe	vezető/értelmiségi	49	38	7	4	2	100	25
	nem fizikai alkalmazott	44	51	5			100	15
	vállalkozó		51		49		100	36
	szakmunkás	29	58	12		1	100	21
	egyéb	16	64	16		4	100	3
	átlag	26	49	6	18	1	100	100
Önkormányzati 6/8 osztályos részébe	vezető/értelmiségi	49	35	6	8	2	100	38
	nem fizikai alkalmazott	44	52	2		2	100	10
	vállalkozó		55		45		100	31
	szakmunkás	20	69	10		1	100	17
	egyéb	38	50	9		3	100	4
	átlag	28	49	5	17	1	100	100
Egyháziba	vezető/értelmiségi	50	25	5	9	11	100	28
	nem fizikai alkalmazott	52	36	9		3	100	15
	vállalkozó		36		64		100	29
	szakmunkás	30	59	8	2	1	100	25
	egyéb	42	33	17		8	100	3
	átlag	30	39	5	22	4	100	100
Alapítványiba	vezető/értelmiségi	39	41	5	8	7	100	35
	nem fizikai alk	39	61				100	7
	vállalkozó		66		34		100	45
	szakmunkás	17	66	17			100	11
	egyéb	25	50			25	100	2
	átlag	19	57	3	18	3	100	100

6. táblázat. A választott gimnázium típusa a család lakóhelye szerint (%)

A család lakhelye	A gimnázium típusa				Átlag N=2608
	Önkormányzati 4 osztályos része N=867	Önkormányzati 6 vagy 8 osztályos része N=994	Egyházi N=540	Alapítványi N=207	
Ahol az iskola	59	73	45	65	62
Agglomeráció	35	25	28	23	29
Távolabb	6	2	27	12	9
Összesen	100	100	100	100	100

Az a tény, hogy a gyerek hol lakik szorgalmi időben, természetesen szoros korrelációban áll a család lakhelyével: a távol lakók zöme kollégiumban, a helyben és az agglomerációban lakók otthon. Ezért aztán nem meglepő, hogy miközben az önkormányzati gimnáziumokban tanulók 96 százaléka szorgalmi időben otthon lakik (helyben vagy az agglomerációban), addig az egyházi gimnáziumba járók 26 százaléka kollégiumban.

Az iskola telephelye és a lakhely közötti viszony azonban semmit nem mond a tanulók mindennapjainak időmérlegére legjobban ható tényről, arról, hogy mennyi idő alatt érnek be az iskolába. A 7. táblázatból látható, hogy a kollégiumban lakók életéből kevesebb időt vesz el az utazás, mint az otthon lakókéból, különösen ha az az otthon nem helyben, hanem az agglomerációban van. És minél egyenlőtlenebb területi elosztású iskolafajtáról van szó, annál messzebről vállalják a bejárást: az egyházi gimnáziumokba átlagosan 41 perces utat, az alapítványiakba 57 perceset.

Utazással legtöbbit a Budapesten tanulók töltenek, akárhol laknak tanítási időben. Ha budapestiek, akkor is átlagosan naponta kétszer fél órát utaznak, ha pedig az agglomerációból járnak be, akkor majdnem két óra az oda-vissza út. Őket követik a megyeszékhelyen, majd az egyéb városban tanulók. Az is látható, hogy minél kisebb kiterjedésű az iskolának otthont adó település, annál kevesebbet kell utazni az agglomerációból, vagyis annál kisebb a vonzáskörzete. Ez persze nem a város négyzetkilométerben mért területének tulajdonítható, hanem a középiskolák számának és választékának. Egyedül az egyházi gimnáziumba járó kollégisták utazási idejében nincs különbség az iskola telephelye szerint, mert ezeknek az iskoláknak a kollégiuma többnyire egy épületkomplexumban van a gimnáziummal, vagy ahhoz közel helyezkedik el. Az önkormányzati gimnáziumok kollégistái viszont általában különálló (és a város más pontján elhelyezkedő) központi diákotthonokban laknak, ahonnan reggelente különböző iskolákba indulnak el.

7. táblázat. Mennyi idő alatt ér be az iskolába?

<i>A gimnázium típusa</i>	<i>Tanítási időben hol lakik?</i>	<i>A család lakhelye</i>	<i>Perc (átlag)</i>
Önkormányzati 4 osztályos gimnázium	otthon	ahol az iskola	17
		agglomeráció	37
	kollégiumban		12
Önkormányzati 6 vagy 8 osztályos gimnázium	otthon	ahol az iskola	19
		agglomeráció	34
	kollégiumban		7
Egyházi	otthon	ahol az iskola	18
		agglomeráció	41
	kollégiumban		6
Alapítványi	otthon	ahol az iskola	35
		agglomeráció	57
	kollégiumban		6
Budapest	otthon	ahol az iskola	31
		agglomeráció	56
	kollégiumban		23
Megyeszékhely	otthon	ahol az iskola	19
		agglomeráció	44
	kollégiumban		9
Egyéb város	otthon	ahol az iskola	13
		agglomeráció	33
	kollégiumban		5

A lakóhely azonban nem csak távolságot és bejárési időt jelent, hanem tágabb értelemben vett kultúrát is: mentalitást, életmódot, szabadidő-eltöltést, vásárlási szokásokat, személyközi viszonyokat, életpálya-mintákat és ezen alapuló életpálya-elképzeléseket stb. És miután a különböző típusú gimnáziumokba járók szignifikánsan különböznek egymástól lakóhelyük szerint, érdemes ezt külön szemügyre venni (8. táblázat). Az önkormányzati 6 és 8 osztályos, illetőleg az alapítványi gimnáziumokat zömmel nagyvárosiak (Budapest és megyeszékhely) töltik meg, az önkormányzati 4 osztályosakat és az egyháziakat zömmel községiek. Sőt, az egyházi gimnáziumok esetében azt lehet mondani, hogy jellegzetesen falusi merítésűek. Minthogy tanulók több, mint fele falusi lakos, érdemes ezt az 55 százalékot kitevő csoportot külön is szemügyre venni. Többségük városi társaiknál kevésbé iskolázott családból származik (és méginkább igaz ez a nem egyházi iskolába járó városiakhoz viszonyítva): mind az apai nagyapák, mind az apák, mind az anyák között több a szakképzetlen, és kevesebb az egyetemet végzett (9. táblázat). Az apák domináns foglalkozása az egyszemélyes vállalkozó, a magángazda vagy szakmunkás, és az állásban lévők inkább állami vagy költségvetési helyen dolgoznak, mint a versenyszférában. Az anyák a minta átlagánál nagyobb arányban voltak már munkanélküli-

ek, domináns foglalkozásuk az alsóbbrendű szellemi munka, amit zömmel állami vállalatnál vagy költségvetési szervnél végeznek. Többen élnek háromgenerációs családban, mint városi társaik, kevesebb anya neveli egyedül gyermekét, és több a testvér. Ami a szellemi élet szintjére utaló mutatókat illeti, a falusiak rendre alulmaradnak a városiakkal szemben: kevesebb a számítógép (ami nem az anyagi helyzetből következik, hiszen lakásaik nagyobbak, a laksűrűség kisebb, háztartási eszközökkel és szórakoztató elektronikával ugyanúgy el vannak látva, az egy családban lévő személygépkocsik átlagos száma több, a gépkocsik összértéke magasabb), kisebb a családi könyvtár, kevesebb gyerek tanult idegen nyelvet rövidebb ideig, kevesebben jártak tagozatos általános iskolába.

8. táblázat. A tanulók lakóhelye a gimnázium típusa szerint

A család lakhelye	A gimnázium típusa				Átlag N=2608
	Önkormányzati 4 osztályos része N=867	Önkormányzati 6 vagy 8 osztályos része N=994	Egyházi N=540	Alapítványi N=207	
Budapest	9	20	3	54	16
Megyeszékhely	14	21	19	10	17
Egyéb város	35	31	23	2	29
Község	42	28	55	34	38
Összesen	100	100	100	100	100

A mindennapi életet befolyásoló tényekből következik, hogy másképp viszonyulnak az életüket meghatározó valósághoz, ami a minket érdeklő területen a következőképpen nyilvánul meg (10. táblázat):

- Az egyházi gimnáziumba járó falusi tanulók nagyobb arányban készülnek pedagógusnak, mint városi társaik. Ez arra utal, hogy még mindig él a mobilitás egyik jellegzetes falusi mintája, a pedagógus pálya alsó szintjének elérésére való törekvés. Ezt korábban a tanítóság jelentette, később a főiskolai végzettséggel elérhető szintek (vagyis továbbra is a tanítóság, illetőleg a tanárság alapfokon). A pedagóguspálya legalsó szintjét (tanító, óvodapedagógus), amely eleve csak főiskolai végzettséget igényel, csak azért választották az egyházi gimnáziumba járó városiak nagyobb arányban, mert köztük több a lány (57 százalék, szemben a falusiak 53 százalékaival), és ez a választás jóformán csak lányokra jellemző (a teljes mintában a fiúk 0,3 százaléka és a lányok 6,5 százaléka készül óvodapedagógusnak vagy tanítóknak).
- Az egyházi gimnáziumba járó falusiak igen magas arányban jelentkeztek egyetemre, de a legkisebb arányban jutottak be. Ők tették tanúbizonyságot a legkisebb realizmusról, amennyiben vágyaik (egyetemre jelentkezés) és a valóság (sikeres felvétel) között náluk a legnagyobb a különbség. Városi társaik vagy a nem egyházi gimnáziumban érettségizettek pontosabban ítélték meg esélyeiket: a vágyak csak 3–5 százalékkal maradnak el a valóság mögött, vagyis ennyivel kevesebbnek sikerült bejutni egyetemre, mint amennyien első helyen jelentkeztek, míg az egyházi gimnáziumba járó falusiaknál ez az eltérés 19 százalék.

- Az egyházi gimnáziumba járó falusiak jelentkeztek legnagyobb arányban egyházi intézménybe, ahova eleve könnyebb bekerülni, és a valóságban még ennél is nagyobb arányban mentek oda végül.
- És ők azok, akik sikertelen felvételi esetén a legnagyobb arányban mondanának le a továbbtanulásról és tanulnának szakmát.

9. táblázat. A családi háttér különböző mutatói

Néhány mutató	Egyházi gimnáziumok		Nem egyházi gimnáziumok	
	Falusi tanulók	Városi tanulók	Falusi tanulók	Városi tanulók
Szakképzetlen apai nagyapák aránya (%)	45	32	38	25
Szakképzetlen apák aránya (%)	4	1	3	1
Egyetemet végzett apák aránya (%)	14	28	15	30
Szakképzetlen anyák aránya (%)	5	3	5	3
Egyetemet végzett anyák aránya (%)	11	19	10	23
Nem értelmiségi családból származik (%)	54	41	56	36
Legalább 2. generációs értelmiségi családból (%)	14	28	16	32
Az apa foglalkozása vezető/értelmiségi (%)	20	38	23	37
Az apa szakmunkás (%)	28	20	26	14
Az anya volt már munkanélküli (%)	27	21	26	21
Három generációs családban él (%)	16	6	10	7
Anya egyedül neveli gyermekét (%)	10	16	9	13
Testvérek átlagos száma	1,4	1,3	1,3	1,1
Gépkocsik összértéke (átlag, millió Ft.)	2,1	1,6	2,0	2,4
Van a családban számítógép (%)	65	77	72	82
Nyelvi különóra járt (%)	50	61	50	60
Átlagosan hány évet járt nyelvi különóra	1,2	1,7	1,2	1,7
Egy lakószobára jutó lakók száma	1,1	1,3	1,2	1,3
A családi könyvtár nagysága (db)	851	1206	843	1176
A gyerek tagozatos általános iskolába járt (%)	18	29	20	37

Mindaz, amit az egyházi gimnáziumokba járó falusiak családi háttéréről mondtunk (9. táblázat), igaz az önkormányzati vagy alapítványi iskolákba járó falusiakra is. Csak-hogy amíg az egyházi iskolákban a tanulók 55 százaléka falusi, a nem egyháziakban 66% városi, ezért nem kétséges, hogy hol kinek a kultúrája határozza meg az iskola szellemét. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy az önkormányzati gimnáziumokba járó falusiak az egyháziba járó falusiakra hajazó családi háttérük ellenére a továbbtanulás bizonyos mutatóiban inkább városi osztálytársaikhoz hasonlítanak (míg az egyházi

gimnáziumokba járó városi gyerekek az eltérő családi háttér ellenére a továbbtanulás néhány mutatójában falusi osztálytársaikhoz).

10. táblázat. A továbbtanuláshoz való viszony különböző mutatói (%)

Néhány mutató	Egyházi gimnáziumok		Nem egyházi gimnáziumok	
	falusi tanulók	városi tanulók	falusi tanulók	városi tanulók
Egyetemre jelentkezett	62	58	58	65
Egyetemre vették föl	43	53	55	61
Egyházi felsőoktatási intézménybe jelentkezett	10	6	4	4
Egyházi felsőoktatási intézménybe vették föl	17	11	5	7
Első helyen tanári szakra jelentkezett	21	21	17	16
Ebből egyetemre vették föl	36	67	40	77
Első helyen tanítónak/óvodapedagógusnak jelentkezett	5	7	5	2
Ha nem veszik föl, szakmát tanul	15	14	14	9

Vagyoni helyzet

A családok anyagi helyzetéről, a jövedelemmel kapcsolatos pontos információk híján, szinte lehetetlen tiszta képet kapni. Csak olyan változókkal dolgozhatunk, amelyek erre közvetett módon utalnak. Az országos felvételen két olyan adat található, amely utal egy iskolára jellemző szociális miliőre: az intézeti neveltek és az ingyenes étkezők aránya. A gimnáziumi tanulók között elvéve találhatunk intézeti neveltet, arányuk átlagosan a tanulók egy százalékát sem éri el, és e tekintetben sem a gimnázium fenntartója, sem típusa szerint nincs szignifikáns különbség. Ingyenes étkező legtöbb az egyházi gimnáziumokban van (3,5%), ezt követik az önkormányzatok (3,2%), majd az alapítványiak (2,1%) – a különbség csak az alapítványi és a másik kettő között szignifikáns. Ebből vagy arra lehet következtetni, hogy az egyházi gimnáziumba járó gyerekek között van a legtöbb szegény, vagy arra, hogy ezek a gimnáziumok állnak anyagilag a legjobban, vagy mindkettőre (Andor, 2004). Ennél több az országos adatokból nem hozható ki.

A vizsgálatban szándékosan nem tettem föl jövedelmi kérdéseket, mert az elmúlt évtized tapasztalatai alapján feltételeztem, hogy erre vagy nem válaszolnak, vagy – ami még rosszabb – teljesen megbízhatatlan adatok birtokába jutok. Inkább a látható, és ritkán letagadott vagyonelemek révén indirekt módon próbáltam következtetni a családok anyagi helyzetére. Ezért kérdéseket tettem föl a lakás minőségéről, különböző tartós javak birtoklásáról, a gyerekeknek adott zsebpénzről és a személygépkocsiról. Ha pontos ké-

pet nem is tudok rajzolni az anyagi helyzetről, e tételek feldolgozása azért érzékelteti a körvonalakat.

A vizsgálati mintába bekerült tanulók családjának többsége saját ingatlanban lakik, és hogy házban vagy lakásban, az szignifikánsan különbözik a fenntartó szerint (11. táblázat). Ezt a különbség azonban csak annak megjelenése, hogy az egyházi gimnáziumba – mint arról már volt szó – több falusi jár, akik jellemző módon családi házban laknak, míg a városiak inkább lakásban.

11. táblázat. Lakhatás a gimnázium fenntartója szerint (%)

Milyen lakásban laknak?	Az iskola fenntartója				Átlag	
	Önkormányzat		Egyház			Alapítvány
	Ezen belül falusi	Ezen belül falusi	Ezen belül falusi	Ezen belül falusi		
Saját ház	67	89	73	85	54	67
Saját lakás	30	9	23	12	42	29
Bérlemény	3	2	4	3	4	4
Összesen	100	100	100	100	100	100

Persze önmagában az, hogy a házról vagy lakásról van szó, még nem mond el mindent az ingatlanvagyon értékéről, hiszen azt befolyásolja a lakás felszereltsége és szobaszáma. Nos, az alapvető komfortelemekben (vezetékes gáz, villany, külön étkező, fürdőszoba, WC) nincs szignifikáns különbség a tanulók különböző szempontok alapján képzett csoportjai között. A különbségek a következőkben mutatkoznak meg: a fürdőszobák száma, a lakás nagysága, uszoda és szauna léte.

A fürdőszobák száma érzékeny mutató. Az elmúlt évtizedben – mondhatni – divat lett akkora lakásokhoz is (100–110 négyzetméter) két fürdőszobát építeni, amekkorához régebben nem. A két fürdőszoba voltaképpen annak jelzése, hogy a lakás viszonylag újonnan épült, 100 négyzetméternél biztosan nem kisebb, és mint ilyennek 30–40 millió forint között van az ára. A házakkal más a helyzet, ott már több évtizede – amióta divatba jöttek a többszintes házak – építenek két fürdőszobát. Arról nem beszélve, hogy a nyolcvanas években sok család azzal a szándékkal épített többszintes házat, hogy egy többgenerációs együttélés keretében gyermekeinek is biztosítja a lakhatást. Ezeknek a házaknak nagy része évekig, részletekben készült, sok saját munkával – tehát nem tekinthetők a gazdagság jelének. Ezért ház esetében a jómódot a három vagy több fürdőszoba jelzi.

Ha tehát igaz, hogy a városi kétfürdőszobás lakás a jómód jele, akkor az alapítványi iskolákba járók anyagi helyzete (22,2% ilyen lakással) kimagaslóan jobb a többiekénél. Őket követik a egyházi gimnáziumba járó városiak (11,5%), majd a hat- vagy nyolc osztályos önkormányzati gimnáziumba járó városiak (8,2%), és a legkevesebb jómódú a négyosztályos önkormányzati gimnáziumba járó városiak között van (2,6%).

12. táblázat. A lakhatás minőségét jelző mutatók (%)*

	A gimnázium típusa				
	Önkormány- zati 4 oszt.	Önkormány- zati 6/8 o.	Egyházi	Alapítványi	
				Házak a fővárosi agglomerációban	
Városi kétfürdőszobás laká- sok aránya	2,6	8,2	11,5	22,2	
Három vagy több fürdőszo- bás házak aránya	2,3	4,3	2,5	11,7	19,0
Szaunás házak aránya	2,1	2,7	1,5	9,9	19,0
Úszómedencés házak aránya	2,8	3,9	1,0	7,3	20,0
Városi házak aránya	47,8	60,3	37,5	44,1	
Községi házak fővárosi agg- lomerációba lévő hányada	4,1	8,8	1,2	25,8	

* Az összevont táblázatban szereplő adatok mindegyike olyan keresztábra egyik sora, amely az adott témában a χ^2 szerint szignifikáns különbségeket mutat.

Csak hogy nem feledkezhetünk meg arról, hogy az egyházi gimnáziumokba járók többsége falusi, és a falusiak többsége házban lakik. Ezek a házak azonban nem luxuslakások. Ez kitetszik abból, ha a három vagy több fürdőszobás házakat nézzük: az alapítványi gimnáziumba járók 11,7 százaléka él olyan házban, amelyben három vagy több fürdőszoba van, őket követik a hat vagy nyolcosztályos önkormányzati gimnáziumba járók 4,3 százalékkal, még jobban lemaradva az egyháziak 2,5 százalékkal, és az önkormányzati négyosztályos részébe jár 2,3 százalékkal. Ezenkívül az egyházi iskolákba járók családjai rendelkeznek legkisebb arányban úszómedencével és szaunával. Ha pedig a házak feltételezett értékét nézzük, akkor azt is figyelembe kell venni, hol áll az épület. Nagy általánosságban igaz, hogy egy városi ház értékesebb, mint egy községi. Nos, ebben a tekintetben az egyházi gimnáziumba járók állnak a legrosszabbul, házaiknak csak 37,5 százaléka városi. Az, hogy az alapítványi iskolákba járók állnak a „második legrosszabb” helyen, ne tévesszen meg senkit: házaik 25,8 százaléka (szemben az egyháziak 1,2 százalékaival) a fővárosi agglomeráció luxusnegyedeiben található, és hogy ezeket mi jellemzi, az is látható a 12. táblázatban.

Különbség mutatkozik ezen kívül a lakás nagyságában (13. táblázat). Legnagyobb arányban az alapítványi iskolákba járók laknak ötnél több szobás lakásban (17%), őket követik az egyházi gimnáziumba járók illetőleg az önkormányzati hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumba járók (14–14%). Helyzetük azonban különbözik. A lakás felszereltségéből látszik, hogy míg az alapítványiaknál és az önkormányzati hat vagy nyolcosztályos gimnáziumba járóknál ez a jómód jele, addig az egyháziaknál a nagy szobaszám mögött régi, gyengébben felszerelt házakban élő falusiak többsége áll. Az egyházi iskolákba járók ötnél nagyobb szobaszámú lakásainak 62%-a községben van, és csak 3% Budapesten, míg az alapítványiba járóknál csak 22% van községben (és 59% a fővárosban).

13. táblázat. Lakásnagyság az iskola fenntartója és típusa szerint (%)

Lakószobák száma	Az iskola fenntartója				Átlag
	Önkormányzati 4 osztályos	Önkormányzati 6/8 osztályos	Egyház	Alapítvány	
1–1,5	4	3	2	3	3
2–3	48	48	39	44	46
3,5–5	37	36	44	36	38
Ötnél több	11	14	14	17	13
Összesen	100	100	100	100	100

Ami a 13. táblázatban megfigyelhető, azt az egy lakószobára eső személyek száma is megerősíti: legszűkösebben az önkormányzati négyosztályosba járók laknak (átlagosan 1,26 személy jut egy lakószobára), őket követik az önkormányzati hat vagy nyolcosztályos gimnáziumba járók (1,23), majd az egyháziba járók (1,19) és legtágasabban az alapítványi gimnáziumokba járók laknak (1,1).

A vagyoni helyzetet jelző egyéb javak közül a nyaraló és a gépkocsi a legnagyobb értékű, azért erre vonatkozóan is szerepeltek kérdések a kérdőívben. Napjainkban azonban már nem elég egy nyaraló vagy egy gépkocsi pusztán meglétét regisztrálni. Ahhoz, hogy körülbelül képet lehessen alkotni értékükről, azt is tudni kell, milyen ez a nyaraló, és hol van; hogy hány autó van a családban, azok milyen típusúak és évjáratúak.

A nyaraló-tulajdonlásban is szignifikáns különbség található (14. táblázat), amennyiben az alapítványi iskolákba járók családjának van legnagyobb arányban (32%), és az egyháziaknak legkisebb arányban (14%). De nem csak a nyaraló birtoklásában jelentkezik a különbség, hanem abban is, hogy hol található – ami természetesen az értékére is utal: külföldi nyaralóval csak az alapítványi iskolákba járók családjai rendelkeznek, és nekik van a legnagyobb arányban Balatonon is. Őket követik a hat vagy nyolcosztályos önkormányzati gimnáziumba járók, és nyaraló tekintetében legrosszabbul az egyháziba járók állnak.

14. táblázat. A tanuló családjának nyaraló-tulajdona a gimnázium típusa szerint (%)

Van-e nyaraló?	A gimnázium típusa			
	Önkormányzati 4 osztályos	Önkormányzati 6/8 osztályos	Egyházi	Alapítványi
Nincs	83	80	86	68
Van, külföldön	–	–	–	2
Van, Balatonon	5	7	5	10
Van, más hazai üdülőhelyen	3	3	2	9
Van, nem üdülőhelyen	9	10	7	11
Összesen	100	100	100	100

Ugyancsak szignifikáns különbségek vannak az autó tulajdonlásában (15. táblázat). Legnagyobb arányban az alapítványi gimnáziumokba járók családjai rendelkeznek személygépkocsival, sőt többel is; nekik van a legkevesebb keleti kocsijuk, a legtöbb új és drágább járművük. Őket követik az önkormányzati hat vagy nyolcosztályos, majd a négyosztályos gimnáziumba járók, és legrosszabbul állnak az egyházi iskolába járók, bár az utolsó két csoport közti különbségek nem szignifikánsak.

15. táblázat. A családok személygépkocsi-ellátottságának néhány mutatója*

	A gimnázium típusa				Átlag
	Önkormányzati 4 oszt	Önkormányzati 6/8 o.	Egyházi	Alapítványi	
Személygépkocsival nem rendelkezők aránya (%)	22	19	21	14	21
2 vagy több személygépkocsival rendelkezők aránya (%)	23	26	23	31	25
Keleti személygépkocsival rendelkezők aránya (%)	8	7	7	5	7
2 évesnél újabb személygépkocsik aránya (%)	13	11	8	19	12
5 mFt-nál nagyobb értékű személygépkocsi-állomány aránya (%)	13	14	11	29	14
A család tulajdonában lévő személygépkocsik összértéke (mFt)**	2,1	2,2	1,8	3,4	2,2

* Az összevont táblázatban szereplő adatok mindegyike olyan keresztábra egyik sora, amely az adott témában a χ^2 szerint szignifikáns különbségeket mutat.

**Az értéket hirdetési újságok alapján határoztam meg.

Mindezt természetesen nem a gimnázium típusa determinálja, hanem az oda járók családjainak egyéb jellemzői, amelyekről már korábban volt szó. A keleti gyártmányú gépkocsik aránya lakóhely szerint a fővárostól távolodva nő. Az apa iskolai végzettsége szerint már szinte közhelyszerűen a várt megoszlást kapjuk: a legfeljebb nyolc általánost végzett apák családjainak 41 százaléka nem rendelkezik személygépkocsival, és ez az arány az iskolai végzettség emelkedésével fokozatosan csökken, egészen az egyetemist végzett apák 10 százalékáig. A keleti kocsik birtoklása hasonló képet mutat, ennek aránya is az alacsony iskolai végzettségűeknél magas, és az iskolai végzettség növekedésével csökken. Ráadásul az alacsony iskolai végzettségű apák gépkocsija többnyire legalább tíz éves: ha keleti, akkor azért, mert a legtöbb márka gyártása 1990 körül megszűnt, ha nyugati, akkor azért, mert csak használtat tudott venni. A nyugati gyártmányú közepkategóriás és luxusautókkal viszont már épp fordított a helyzet: legnagyobb arányban és a legfiatalabb évjáratúak a magas iskolai végzettségű apáknál találhatók, az iskolai végzettség csökkenésével párhuzamosan pedig csökken az arány, és nő a kocsikora.

Az anyagi helyzetre lehet következtetni még a gépkocsinál kisebb értékű fogyasztási cikkek meglétéből vagy hiányából, ezért ilyen kérdések rendre szerepeltek az elmúlt évtizedek kérdőíveiben. Először egy 1998-ban végzett vizsgálatban tapasztaltam, hogy bizonyos tartós fogyasztási cikkek egy része olyannyira elterjedt, hogy már semmilyen szempont alapján képzett csoportokat nem lehet hiányával vagy meglétével jellemezni. Ezért jelen vizsgálatban már csak azokra a cikkekre kérdeztem rá, amelyek 1998-ban differenciálták a vizsgálati mintát (fagyasztószelekrény vagy láda, automata mosógép, videomagnó, CD-lejátszó, számítógép), illetőleg kiegészítettem két újjal (videokamera, digitális fényképezőgép).

Fagyasztószelekrény vagy láda a megkérdezettek 91%-nál, automata mosógép a megkérdezettek 93%-nál van, és a különböző típusú gimnáziumba járók családjai ebben nem mutatnak szignifikáns eltéréseket. Mutatnak viszont az 16. táblázatban összefoglalt fogyasztási cikkek esetében. A felsorolt viszonylag nagy értékű tartós fogyasztási cikkek mindegyikét az egyházi gimnáziumokba járók családjai birtokolják legkisebb arányban, és az alapítványiba járók legnagyobb arányban. Az önkormányzati iskolákba járók a kettő között helyezkednek el úgy, hogy a négyosztályosba járók körében kevesebb ilyen cikk van, mint a hat- vagy nyolcosztályosba járóknál. Kivétel a legkiegyenlítettebb eloszlást mutató videomagnó, és a digitális fényképezőgép, ahol a négyosztályos önkormányzatiba járók vezetnek. (Már most látszik, hogy a videomagnó lesz a következő olyan cikk, amelyet majd ki lehet hagyni a felvételekből, mert nem fog differenciálni.)

16. táblázat. A család különleges használati cikkekkel való ellátottsága és a zsebpénz havi átlaga gimnázium fenntartója szerint (%)

A családok hány százalékában van...	A gimnázium típusa				Átlag
	Önkormányzati 4 o.	Önkormányzati 6/8 o.	Egyházi	Alapítványi	
Videokamera	25	28	19	47	27
Videomagnó	90	90	84	90	89
Digitális fényképezőgép	24	21	19	29	22
CD lejátszó	78	82	74	90	80
Számítógép	74	82	70	89	77
Zsebpénz havi átlaga (Ft)*	1182	1024	1118	1952	

* A Scheffe-próba szerint csak az alapítványi és a másik három típus közötti különbség szignifikáns, utóbbiak egymás közti különbsége nem.

Végül az anyagi helyzetre utaló utolsó mutató a zsebpénz. A mintában szereplő gimnazisták 76%-a kap otthon zsebpénzt, és az iskola fenntartója szerint ebben nincs szignifikáns különbség. Abban azonban, hogy a zsebpénz mennyi, vannak különbségek. Először is a gyerek neme szerint: a fiúk átlag havi 1454 forintot kapnak, a lányok csak 954 forintot. Másodszer az iskola fenntartója szerint, amennyiben az alapítványi gimnáziumba járók többet kapnak, mint a többiek.

Gimnáziumok rekrutációja

A könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért tíz elem (úszómedence, szauna, videokamera, digitális fényképezőgép, nyaraló, fürdőszobák száma, lakhatás típusa, gépkocsik összértéke, zsebpénz és a lakás fűtési módja) együttes előfordulása alapján szerkeszttem egy „vagyon helyzet” változót. Ez egyértelműen mutatja az eddig részletekben megismert különbségeket.

17. táblázat. A család anyagi helyzete a gimnázium típusa szerint (%)

A család anyagi helyzete	A gimnázium típusa				Átlag N=2355
	Önkormányzati 4 o. N=788	Önkormányzati 6/8 o. N=904	Egyházi N=484	Alapítványi N=179	
Jómódú	13	16	14	39	16
Átlagos	77	76	76	57	76
Szerény	10	8	10	4	8
Összesen	100	100	100	100	100

Jó anyagi helyzetben lévő családok legnagyobb arányban az alapítványi gimnáziumokban vannak, őket követik jócskán lemaradva az önkormányzati iskolák hat vagy nyolc osztályos részébe járók, és végül az egyháziba illetőleg az önkormányzati négyosztályos részébe járók családjai hasonló – a többihez képest rosszabb – anyagi helyzetben vannak (17. táblázat). Mindez természetesen összefügg a szülők iskolai végzettségével: minél alacsonyabb, annál kevesebb a jómódú és annál több a szerény körülmények közt élő család; és fordítva, minél magasabb az iskolai végzettség, annál több a jómódú, és annál kevesebb a szerény anyagi körülmények között élő család (18. táblázat). Azt pedig a 3. táblázatból tudjuk, hogy a gyerekek a szülők iskolai végzettsége szerint egyenlőtlenül oszlanak meg a különböző típusú gimnáziumok között.

18. táblázat. A család anyagi helyzete a szülők iskolai végzettsége szerint (%)

A család anyagi helyzete	A szülők iskolai végzettsége				Átlag N=2291
	Legalább az egyik egyetem N=668	Legalább az egyik főiskola N=601	Legalább az egyik érettségi N=841	Mindkettő érettségénél kevesebb N=181	
Jómódú	31	17	7	5	16
Átlagos	65	75	82	78	76
Szerény	4	8	11	17	8
Összesen	100	100	100	100	100

Az otthonról hozott kulturális tőke

Ha az otthonról hozott kulturális tőkét úgy fogjuk föl, hogy minden, amit nem az átlagos közoktatás ad, ide tartozik, akkor két fő típusát különböztethetjük meg: azt, ami ténylegesen a családból származik, és azt, aminek forrása ugyan a családon kívül található, de az átlagiskoláztatástól eltér. Ami az elsőt illeti, ez sokkal inkább egy szocializáció-kutatás témája lehet, mint egy iskola-kutatásé. Jelen kutatásban csak közvetett módon és korlátozott hatókörrel közelíthető meg, egy olyan számszerűsíthető adattal, mint a családi könyvtár nagysága, mivel ebben az adatban sok – mennyiségileg ki nem mutatható – értékmozzanat sűrűsödik. A második típushoz viszont sok számszerűsíthető elem sorolható: az általános iskolai tagozatos osztály (amely ugyan „iskola”, de mivel szűk keresztmetszet, tudatos törekvést, és erős érdekérvényesítő képességet feltételez), a különböző különórák, és különösen az idegen nyelv.

Egy 1998-as vizsgálat, amelyben minden középfokú iskola (gimnázium, szakközépiskola, szakmunkásképző és szakiskola) szerepelt, kimutatta, hogy a szerkezetváltó gimnáziumok tanulói jártak legnagyobb arányban tagozatos általános iskolába, őket követték a négyosztályos gimnáziumba járók, a szakközépiskolások és a szakmunkásképzőbe járók. És mivel a választott középiskola fajtája nagyban függött a család kulturális színvonalától, az is kiderült, hogy minél magasabb a szülők iskolai végzettsége, annál nagyobb arányban jártak gyerekeik tagozatos általános iskolába (*Andor és Liskó, 2000*). Ez az összefüggés jelen kutatásban is fennáll, annak ellenére, hogy a minta – természeténél fogva – már erősen szelektált, hiszen csak gimnazistákat foglal magába (a középfokú iskolába járók negyedét), és még ezen belül is csak a gimnazisták zömétől valamilyen szempontból eltérőket. (Emlékeztetnünk kell arra, hogy a gimnazistáknak csak 23 százaléka jár hat vagy nyolcosztályos gimnáziumba, 16 százaléka egyháziba, 3 százaléka alapítványiba, és még ezek között is van némi átfedés, amennyiben néhány egyházi gimnázium hat vagy nyolcosztályos; lásd *Andor, 2004*). A teljes minta átlagát nézve azt látjuk, hogy a legfeljebb 8 osztályt végzett apák gyermekeinek mindössze 20%-a járt tagozatos általános iskolába, és az arány az iskolai végzettség emelkedésével párhuzamosan emelkedik az egyetemi végzettségű apák 37%-nyi gyerekéig.

Csak hogy ezen a téren erősen érvényesíti hatását a lakóhely, egyszerűen azért, mert minél nagyobb egy település, annál több benne a tagozatos általános iskolai osztály (19. táblázat). Ebből következően a városokban lakók átlagosan majdnem 20 százalékkal többen jártak valamilyen tagozatos osztályba, mint a falusiak, és a városlakók körében a különbségek nem is szignifikánsak az apa iskolai végzettsége szerint. Annál inkább a községekben lakók között, ahol az egyetemi végzettségű apák gyerekei közül 29 százalékkal többen jártak tagozatos osztályba, mint a legalacsonyabb iskolai végzettségű apák gyerekei. Ez természetesen csak úgy valósulhatott meg, hogy egy részük nem a helyi általános iskolába járt.

Az sem tekinthető véletlennek, hogy a különböző tagozatok közül a nyelvtagozat mutatja a legmarkánsabb különbséget, és ez még az amúgy szignifikáns különbségeket nem mutató városi lakosok tekintetében is így van. Nagyjából közmegegyezés van abban, hogy az idegennyelv-tudás megszerzése tart a legtovább, kerül a legtöbb pénzbe és

konvertálható legkönnyebben a munkaerőpiacon, ezért a magasabb iskolai végzettségűek, akik egyben a legjobb érdekérvényesítési képességgel rendelkeznek, nem csak azt érik el, hogy gyermekeik erősen túlréprezentáltak a tagozatos osztályok tanulói között, hanem azt is, hogy a nyelvtagozaton még erősebben túlréprezentáltak (Andor, 2000). Ezzel voltaképpen jelentős anyagi haszonra is szert tesznek, hiszen egy drága „termékhez”, az idegen nyelv tanításához a közösségi forrásokból ingyen jutnak hozzá.

19. táblázat. Általános iskolai osztály a család lakhelye és az apa legmagasabb iskolai végzettsége szerint (%)

A család lakhelye	Milyen általános iskolai osztályba járt	Édes/nevelőapa legmagasabb iskolai végzettsége					Átlag
		Legfeljebb általános	Szakkun-kásképző	Érettségi	Főiskola	Egyetem	
Város	Normál	67	65	66	59	62	63
	Matek	5	5	5	4	5	5
	Nyelv	9	9	9	15	13	11
	Testnevelés	9	7	7	8	5	7
	Ének-zene	5	6	7	8	7	7
	Egyéb tagozat	5	8	6	6	8	7
	Összesen	100	100	100	100	100	100
Község	Normál	88	87	84	81	59	81
	Matek	4	3	3	2	6	3
	Nyelv	0	3	6	7	16	7
	Testnevelés	0	1	2	4	4	2
	Ének-zene	4	3	3	3	9	4
	Egyéb tagozat	4	3	2	3	6	3
	Összesen	100	100	100	100	100	100

Abban, hogy egy család eljuttatja-e gyermekét egy vagy több idegen nyelv eszköz szintű tudásáig, sok – nehezen megfogható – elem hatása összegződik: a nyelvtudás fontosságának pontos, mély és személyes tapasztalatokkal megerősített felismerése; a nyelvtudás minél több konkrét felhasználási módjáról birtokolt ismeret; a megszerzéséhez szükséges és alkalmas eszközök megtalálása. Ezért az iskolázottabb szülők – miközben igyekeznek minél többet megszerezni a közösségi forrásokból – nem tartják elegendőnek azt, amit az iskola ad, megpróbálják kiegészíteni, és különórákra járatják gyermeküket. Az 20. táblázat meggyőző erővel mutatja, hogy minél magasabb az apa iskolai végzettsége, annál nagyobb arányban járatja gyermekét nyelvi különórára.

20. táblázat. Nyelvi különóra járók az apa iskolai végzettsége szerint (%)

Járt-e nyelvi különóra?	Édes/nevelőapa legmagasabb iskolai végzettsége					Átlag
	Legfeljebb 8 általános	Szakkun-kásképző	Érettségi	Főiskola	Egyetem	
Igen	33	43	53	65	71	57
Nem	67	57	47	35	29	43
Összesen	100	100	100	100	100	100

Persze a különórák pénzbe kerülnek, és nem lehet azt állítani, hogy e lehetőség felhasználása nem függ a család anyagi helyzetétől (21. táblázat). Azt pedig már tudjuk a 18. táblázatból, hogy az anyagi helyzetet erősen determinálja a szülők iskolai végzettsége.

21. táblázat. Nyelvi különóra járók a család anyagi helyzete szerint (%)

Járt-e nyelvi különóra?	A család anyagi helyzete		
	Jómódú N=386	Átlagos N=1757	Szerény N=204
Igen	73	56	39
Nem	27	44	61
Összesen	100	100	100
Igen aránya (ha mindkét szülő egyetemet végzett)	74	70	60
Igen aránya (ha mindkét szülőnek érettségi a legmagasabb iskolai végzettsége)	74	54	30

Kérdés azonban, hogy ilyen egyszerű, mondhatni primitív determinációval állunk-e szemben, amelyben kizárólag a pénznek van szerepe. A 21. táblázat utolsó két sorában látható, hogy a pénz szerepe az alacsonyabb iskolai végzettségű szülők esetében sokkal erőteljesebb, mint a magas végzettségűeknél. Utóbbiak – épp a kulturális tőke fontossága, illetőleg a család értékrendszerében játszott szerepe miatt – olyasfajta prioritást állítanak föl, amelyben a nyelvtanítás megelőzi a fogyasztási javakat. Így aztán, ha külön nézzük az egyetemi végzettségű apák gyermekeit, akkor a következőket tapasztaljuk:

- igaz, hogy az úszómedencével rendelkező családoknál a gyerekek 83%-a járt vagy jár nyelvi különóra, de az úszómedencével nem rendelkező családoknál is 70%;
- igaz, hogy balatoni üdülővel rendelkező családokból 81%, de ahol egyáltalán nincs üdülő, ott is 68%;
- igaz, hogy az 5 millió forintnál magasabb értékű személygépkocsival rendelkező családokból 77%, de az 1 millió forint érték alatti gépkocsival rendelkező családokból is 72%;
- igaz, hogy azokból a családokból, ahol a gyerek 10 ezer forintnál több zsebpénzt kap havonta, 86% jár, de ahol egyáltalán nem kap zsebpénzt, ott is 72%;

- igaz, hogy ahol van szauna, ott a gyerekek 84 százaléka jár, de ahol nincs, ott is 70 százalék;
- igaz, hogy ahol van videokamera, ott a gyerekek 80 százaléka jár, de ahol nincs, ott is 64 százalék;
- igaz, hogy ahol van digitális fényképezőgép, ott a gyerekek 74 százaléka jár, de ahol nincs, ott is 70 százalék.
- Tehát minden esetben jóval az 57%-os átlag fölött.

Ugyancsak a szülői háttér befolyását tapasztaljuk, ha azt nézzük, hogy hány évet járt (hány éve jár) a gyerek idegen nyelvi különóra (22. táblázat). Az érettségi előtt álló gimnazisták eddig átlagosan 2,7 évet jártak nyelvi különóra, legtöbbit természetesen azok, akiknek apja egyetemet végzett (3,0 év), legkevesebbet azok, akiknek apja legfeljebb nyolc általánost (1,9 év). Ezen belül az Scheffe-próba szerinti a jelzett relációkban a különbség szignifikáns.

22. táblázat. Nyelvtanulás átlagos időtartama az apa iskolai végzettsége szerint

<i>Édes/nevelőapa legmagasabb iskolai végzettsége</i>	<i>Átlag hány évet járt a gyerek nyelvi különóra</i>
1. Legfeljebb 8. általános	1,9
2. Szakmunkásképző	2,3
3. Érettségi	2,5
4. Főiskola	2,7
5. Egyetem	3,0
Minta	2,7
Scheffe-próba	5↔1; 5↔2; 5↔3; 4↔1; 4↔2

Ha mindkét szülő iskolai végzettségét nézzük, a hatás fölerősödik (az apa és az anya egyetemi végzettsége esetén átlagosan 3,2 évet járt eddig a gyerek nyelvi különóra). A család anyagi helyzete erre is befolyással van: a jómódú családok gyerekei átlagosan 2,1 évet jártak nyelvi különóra, az átlagos szinten élők gyerekei 1,5 évet, és a szerény anyagi körülmények között élő családok gyermekei 0,9 évet. Viszont az egyetemi végzettség vagyoni helyzetétől függetlenül ebben is nagyobb kulturális befektetésre sarkall. Ez legjobban akkor tűnik ki, ha a gyermeküket egyedül nevelő egyetemi végzettségű anyákat nézzük: akármilyen anyagi helyzetben vannak, átlagosan két évnél többet járták gyermeküket külön nyelvóra.

A nyelvtanulás ténye mellett az sem mindegy, hogy milyen nyelvet tanulnak. Minél magasabb a család kulturális szintje, annál nagyobb valószínűséggel választja első nyelvként az angolt, illetőleg annál kisebb valószínűséggel a németet. A jelenség biztos magyarázatához további vizsgálódásokra volna szükség, e nélkül csak egy hipotézis fogalmazható meg. A mai magyar valóságban az angol az akadémiai jellegű, illetőleg a csúcsfoglalkozásokra (informatika, banki szféra, kommunikáció) irányuló, a világgpiaci összefüggésekben mozgó, multinacionális vállalkozásokban befutható karrier nyelve, a német viszont a német dominanciájú közép-európai valóságban működő, közép- és kis-

vállalkozások – sőt akár egyénileg is bonyolítható mindennapi tranzakciók (kereskedelem, vendéglátás, bér munka, beszállítás, fekete vagy fehér vendégmunka stb.) – nyelve. A nyelv választása egyben azt is tükrözi, hogy ki mekkora darabját látja be a világnak, ez utóbbi pedig nagy mértékben függ a kulturális színvonalától.

Közvetett módon még egy változó mutatja a család kulturális szintjét, a családi könyvtár nagysága. A könyvkiadás, a vásárlási és olvasási szokások valamint – nem utolsó sorban – a könyvek árai igen sokat változtak az elmúlt tíz évben, ezért hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a könyvfogyasztás, avagy egy családi könyvtár nagysága, ma már oly mértékben eltért a kulturális színvonalától, hogy semmit nem mond róla. A drága ajándékkönyvekkel telezsúfolt „gift-shop”-pá átalakult könyvesboltok, a könyvfogyasztó hagyományos értelmiség relatíve lemaradt jövedelme, a polcokat nagy példányszámban elöntő szemét, az irodalmi művek kis példányszáma mind azt sugallja, hogy a családi könyvtár nagysága már nem lehet mércéje a kultúrának.

A látszat azonban csal, és ezt az 1990-es évek végén végzett kutatások is igazolták (Andor, 1999b). Jelen kutatás kérdőívében is szerepelt a családi könyvtár nagyságára vonatkozó kérdés. Az alapítványi gimnáziumba járók a családi könyvtár nagyságát tekintve szignifikánsan különböznek az önkormányzati és az egyházi gimnáziumba járóktól (23. táblázat).

23. táblázat. A családi könyvtár nagysága a gimnázium típusa szerint

<i>A gimnázium típusa</i>	<i>Hány könyve van a családnak?</i>
1. Önkormányzati 4 osztályos része	862
2. Önkormányzati 6/8 osztályos része	1133
3. Egyházi	1015
4. Alapítványi	1586
Minta átlaga	1049
Scheffe-próba	2↔1, 4↔1, 4↔2, 4↔3

Korábban már kiderült, hogy az alapítványi gimnáziumba járók szüleinek iskolai végzettsége átlagosan magasabb, mint a másik két típusba járóké, ez tehát mindenképpen befolyásolja a családi könyvtár nagyságát. Azt is tudjuk, hogy az alapítványi gimnáziumba járók családja jobb módú (ami persze összefügg a szülők iskolai végzettségével), és – tekintve a könyvárakat – biztosak lehetünk benne, hogy az anyagi helyzet befolyásolja a könyvtárak nagyságát. Csakhogy nem minden esetben.

A 24. táblázat rendkívüli tanulságokkal szolgál ebben a tekintetben. Az nyilvánvaló, hogy egy ép család általában jobb anyagi körülmények között él, mint egy gyermekét egyedül nevelő anya. (Miközben a minta átlagát tekintve a családok 9 százaléka él szegény anyagi körülmények között, az egyedülálló anyák 23 százaléka.) Ha a családösszetétel fényében nézzük meg, hogy a különböző iskolai végzettségű anyák családjában mekkora a család könyvtára, akkor azt látjuk, hogy a gyermekét egyedül nevelő anya majdnem minden fokú iskolai végzettsége esetén szignifikánsan kisebb, mint az ép családokban – kivéve amikor az anya egyetemi végzettségű. A táblázat másik tanulsága

csak adalék a főiskolai és az egyetemi végzettség között másutt (Andor, 1999a) már részletesen elemzett különbséghez: az anya főiskolai végzettsége esetén ugyanúgy az anyagi helyzetnek van döntő hatása a könyvtár nagyságára, mint az alacsonyabb iskolai végzettségénél, ez diploma tehát más kultúrát takar, mint az egyetemi diploma.

24. táblázat. A család és a tanuló otthoni könyvtárának nagysága a családszerkezet és az anya legmagasabb iskolai végzettsége szerint

Családszerkezet	Édes/nevelőanya iskolai végzettsége	Hány könyve van a családnak?
Ép nukleáris család	Legfeljebb 8 általános	474
	Szaktanácsképző	567
	Szakközépiskola	763
	Gimnázium	796
	Főiskola	1401
	Egyetem	1764
Anyanya egyedül	Legfeljebb 8 általános	130
	Szaktanácsképző	348
	Szakközépiskola	665
	Gimnázium	745
	Főiskola	943
	Egyetem	1758

Összegzés

Végezetül elmondhatjuk, hogy bár a gimnazisták eleve egy szelektált és viszonylag homogén csoportot alkotnak a többi középiskoláshoz képest, statisztikailag releváns módon még tovább differenciálódnak a fenntartó és a gimnázium típusa szerint. A differenciálás alapja egyfajta társadalmi értelmiségi identitás, amelynek meghatározó elemei a lakóhely, a szülők iskolai végzettsége, foglalkozása és munkahelye, a család kulturális színvonala és anyagi helyzete. Az a tény, hogy egy látszólag homogén, viszonylag nagy társadalmi csoportban (hiszen a gimnazisták egy-egy korosztály negyedrészt alkotják) befelé haladva kiderül, hogy nem csak korosztályuk többi részétől különülnek el élesen, hanem még egymástól is, nem sok jót ígér a társadalom nyitottságának. Azt pedig – ha egyébként nem tudnánk – hazai és nemzetközi kutatások bizonyítják, hogy minél szegregáltabb egy társadalom, annál rosszabb teljesítményt nyújt általában is (Csapó, 2003; Vári és társai, 2001).

A cikk alapjául szolgáló kutatás – amely az OTKA (T031725) anyagi támogatásával készült – a gimnázium típusa, fenntartója és telephelye szerinti reprezentatív mintán alapul. Egyik információ-

Andor Mihály

forrása a mintába bekerült 76 gimnáziumról kitöltött adatlap, másik a 76 iskolában 2002 tavaszán érettségi előtt álló osztályok tanulói (2622 fő) által kitöltött kérdőív.

Irodalom

- Andor Mihály (1999a): A kétféle diploma. *Iskolakultúra*, **9**. 1. sz. 46–54.
- Andor Mihály (1999b): A könyv mint a kulturális tőke mutatója. *Iskolakultúra*, 11. sz. 62–70.
- Andor Mihály (2000): A nyelvtudás szociális háttere. *Educatio*, **9**. 4. sz. 717–728.
- Andor (2004): Gazdagság és eredményesség: Gimnáziumok a rendszerváltás óta. *Iskolakultúra*, **14**. 4. sz.
- Andor Mihály és Liskó Ilona (2000): *Iskolaválasztás és mobilitás*. Iskolakultúra könyvek.
- Csapó Benő (2003): Az iskolai osztályok közötti különbségek és az oktatási rendszer demokratizálása. *Iskolakultúra*, **13**. 8. sz. 107–117.
- Vári Péter és társai (2001): Felnőtt írásbeliség-vizsgálat. *Iskolakultúra*, **11**. 5. sz. 3–20.

ABSTRACT

MIHÁLY ANDOR: THE RECRUTATION OF ACADEMIC SECONDARY SCHOOLS

Although the student population of academic secondary schools is a selective and relatively homogeneous group as compared to other secondary school students, this group can be further differentiated according to the institution maintaining the school (local government, church or foundation) and the type of the institution (four-, six- or eight-year schools). The differentiation is based on a cultural identity in the wide sense of the word, the main components of which are permanent residence, the educational level of the parents, their occupation and workplace, and the cultural and economic status of the family..

Magyar Pedagógia, **103**. Number 3. 315–338. (2003)

Levelezési cím / Address for correspondence: Andor Mihály, MTA Szociológiai Kutatóintézete, H–1014 Budapest, Úri u. 49.